

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha
Herausgeber: Societad Retorumantscha
Band: 86 (1973)

Artikel: Cu e nua ha Hans Ardüser malegiau ?
Autor: Miassen, Felici
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-230696>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 02.04.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Cu e nua ha Hans Ardüser malegiau?

da Felici Maissen

Enten restaurar baghetgs, casas e baselgias, discuvieran ins magari veglas picturas ord il 16/17avel tschentaner. Ins sedamonda lu beinduras, schebein quellas seigian fatgas digl enconuschent scolast e pictur Hans Ardüser da Tavau (1557—c 1614). En ver Paid ei quel percurrius duront ils meins da stad cun grev fagot, cun colurs ed utensils da malegiar si dies, las valladas grischunas ed ha malegiau, tenor sias atgnas notizias perpetnisadas en sia autobiografia, d'entuoorn 100 baghetgs e quei mo naven da 1580 tochen 1605. Il pli savens ha el luvrau el Grischun central, en Surselva, a Cuera ed el Segneradi. Il bia ha Ardüser picturau casas, mo era pliras baselgias, capluttas, clutgèrs, uras-clutgèr, bandieras ed uoppens.¹ Mo il bia da sias ovras ei iu a piarder. Picturas aunc bein conservadas sesanflan denter auter ella sala dil casti da Razén, a Scharons vid la casa Gees, ad Andeer casa Conrad ed a Parpan («Schlössli»).

Hans Ardüser era feagl dil mistral da Tavau cul medem prenum e che ha giu 23 affons. Cura che quel ha giu discuvretg il «talen e talien» (Sin Yffer und grosse begierd zur Gschrift) da siu feagl, ha el tarmess quel a Cuera alla scola latina. Quella ha el frequentau da 1570—73, els baghetgs dalla anteriura claustra dominicana da

¹ Hans Ardüser ha scret ina autobiografia, ch'ei restada zuppada tschentaners ora, entochen che J. Bott ha anflau ella entuoorn 1860 egl archiv claustral da S. Gagl denter ils acts digl archiv da Faveras e ch'el ha lu ediu 1877 ensemen cun la schinumnada cronica Retica d'Ardüser. Il tetel dil cudisch ei: J. Bott, Hans Ardüser's Rätische Chronik, 1877. El cumpeggia era l'autobiografia. L'ovra vegn citada el suandont cun: Bott. La biografia che cumpeggia ils onns 1557 tochen 1605, para dad esser cumpilada pér 1610, pertgei sin pag. 8 scriva el «ussa igl onn 1610». Sche quei ei buca ina annexa da pli tard, fuss la biografia scretta quei onn, suenter sias notizias da pli baul. Bott pg. 8, 43. Nua ch'ei vegn remarcau nuot auter, serefereschel jeu alla autobiografia edida da Bott

s. Clau.² Dunsena veva el tier il magister Johann Pontisella. ³ Il scolar para da haver giu ina dira giuventetgna, sco el plira en plirs loghens da sia autobiografia, era sur dils onns da Cuera. Cheu seigi el «ditg vegnius tractaus mal, hagi endirau fom, mo hagi suffretg tut, per ch'el possi emprender enzatgei». Tochen 1576 eis el staus a casa a Tavau e lu cuort temps en Valtlina. Cun 20 onns, 1577, serenda el a Turitg per studigiar teologia protestanta, provedius cun recumandaziuns da gronds signurs, per ch'el survegni igl usitau stipendi per students pli paupers (Brot und Mus) ord l'anteriura claustra augustiniana.⁴ Mo quella favur han ins remarcablamein snegau al giuven grischun ed Ardüser selamenta ch'ins hagi era schiglioc demussau ad el a Turitg negina «creanza e carezia».⁵ Aschia retuorna el puspei el Grischun, schegie ch'el «fussi bugen vegnius in predicant e vevi gia schau far «in talar cun mongias largias». El seferma a Maiafeld, nua che siu bab era diessch onns pli baul staus podestat (Landvogt) e dat leu duront dus onns scola, per la finala constatar, che «mo cun

² La claustra da dominicans a Cuera al «Kornplatz» dad oz ei fundada denter 1273—1276. Ca. 1536 han ils conventuals stuiu bandunar la claustra ed ein lu returnai suenter il patg da Lindau 1622. Dapli 1641 tochen 1653 han ils dominicans menau ina scola, che pudeva buca propi flurir. 1653 vegn la claustra sliigiada. Els mirs da quella claustra vegneva dil temps d'Ardüser menau ina scola latina el spert reformau. O. Vasella, *Geschichte des Predigerklosters St. Nikolai in Chur 1280—1538*, 1931. *Historisch-biographisches Lexikon der Schweiz* (citau HBLS) II, pg. 583. — *Bündner Monatsblatt* 1917, pg. 65 ss.

³ Pontisella ei ina schlatteina da Bergaglia. Johann Pontisella era rectur dalla scola latina da Cuera 1544 e pli tard cusseglier dil marcau. El ei in feagl dil canoni Johann Pontisella ch'ei ius vi tiel protestantissem e che ha giu priu part dil disput da cardientscha a Glion. El era vegnius excommunicaus 1505 pervia d'in deivet ed ei morts 1629. HBLS V 406 e Bott 30. Emil Camenisch, *Das Ilanzer Religionsgespräch*, 1925, pg. 15, 31. — O. Vasella, *Untersuchungen über die Bildungsverhältnisse im Bistum Chur vom Ausgang des 13. Jahrh. bis 1530*, *Jahresbericht der Hist.-ant. Gesellschaft von Graubünden* (citau JHGG) 62 (1932) pg. 63, 122

⁴ A Turitg vegnevan students pli paupers susteni generusamein. Els survegnevan dil schinumnu «Mushafen» la damaun paun e suppa e lu retschevevan els era agens stipendis, ils quals numerus Grischuns han gudiu, denter auter era il renomau Gieri Genatsch. C. Bonorand, *Bündner Studenten an höheren Schulen der Schweiz und des Auslandes im Zeitalter der Reformation und der Gegenreformation*, JHGG 79, 1949, pg. 95

⁵ Bott 3 s. Ardüser ei immatriculaus ellas gliestas da students a Turitg 1577. C. Bonorand 1.c. pg. 106. Bonorand remarca sut quei num remarcablamein, che Ardüser hagi retschiert il susteniment dalla suppa dils paupers e sereferescha leutier alla autobiografia d'Ardüser, Bott pg. 4. Mo gest en quei liug snega Ardüser sez d'haver retschiert il susteniment, malgrad las recumandaziuns. Cheu il passus verbal, tenor l'ediziun Bott pg. 4. «aber die Zürcher hand als nüt geachtet unnd mir als abgeschlagen, dazuo kein liebe noch fründlichkeit im wenigsten nit bewiesen...»

dar scola» sappi ins buca setrer vi a Maiafeld. Ed essend ch'el veva plascher dil malegiar (da mir das malen wohlgelebet) eis el ius a S. Pieder ed ha entschiet igl emprendissadi tier ils dus gia lu enconuschents magisters dil pennel Murezi Frosch e fegl Gieri.⁶ L'instrucziun para buca da ver cuzzau ual ditg, ed igl emprendist selamenta puspei, ch'el survegnevi nuot auter da magliar che treis ga a di verduras. El vegn a Cuera e sepladescha tiel pictur Franz Appenzäller.⁷ Cheu resta el duront la stad e surpren lu igl unviern sissu la scola a Lonsch (leger, sriver, tudestg) tochen la primavera 1580. Igl atun suandont dat el scola a Suagnin. Igl atun 1581 ha el entschiet cun la scola a Suagnin, dau denton mo sis jamnas ed ei ius giu Scharons a dar scola tochen miez mars. Entschavend el 1582 cun la scola a Tusaun ei la pestilenza rutta ora, la scola ha stoviu vegnir sistida tochen igl atun suandont, lu ha el entschiet ella cun 45 scolars. Igl atun 1586 sedomiciliescha nies malruasseivel magister a Lonsch e surpren puspei leu la scola. Dapi miez avrel 1589 ha el sia dimora a Cuera e secollochescha lu igl atun da quei onn a Vaz per dar leu la scola in onn e per lu puspei serender a Lonsch. 1598 eis el puspei ius a Tusaun a dar scola. — *Mo nua e cu ha el malegiau?*

Surselva. Igl onn 1580, igl εμπrem onn da sia activitad sco pictur, vegn el cun siu patrun Franz Appenzäller a *Flem*, nua ch'el malegia per landrechter Ragett de Capol.⁸ 1583, igl onn da sias nozzas cun Mengia Malet da Lonsch, ha el malegiau a *Valendau* la casa da Ragett Nuttli. Quei sto esser stau ina lavur pli gronda, pertgei el ha fadigliau vidlunder 50 flurins (Gulden). 1589 entuorn anzeinza serenda el da siu domicil a Cuera viers la Surselva entochen Trun, encurend lavur, mo adumbatten. Avon la benedicziun dalla caplutta da s. Roc a *Pardé* enta Medel 1592, sto Ardüser haver luvrau vid quei sanctuari.⁹ La stad 1592 meina siu viadi en *Lumnezia*, nua ch'el ha «tras agid e benedicziun da Diu» anflau ina

⁶ Da M. Frosch e fegl darivan ils maletgs digl altar da Castelberg ella baselgia claustrala a Mustér. Sur dils dus picturs Frosch cp. E. Poeschel, Die Kunstdenkmäler des Kantons Graubünden I, 160, 180 s. e V 52 (citau da cheu naven: Poeschel)

⁷ Bott 5. — Sur dil pictur Franz Appenzäller: Poeschel I 180

⁸ Bott 6. — Sur da quella pictura comp. Oskar Frei, Hans Ardüser, Fahrten und Werke eines Bündner Malers und Schulmeisters, 1924, pg. 10 s. Ragett de Capol da Flem ei staus landrechter 1577. P. A. Vincenz, La Ligia Grischa, cud. festiv, 1924, gliesta dils cauligia, pg. 281

⁹ Pertenent quella pictura, discuvretga 1943, mira Poeschel VII 451

pli gronda lavur e fadigiau en tut 74 fl. e da quels 20 mo da Landrechter Gallus de Mont. Cheu ha el principalmein luvrau vid la caplutta da S. Roc sil plaz a *Vella*.¹⁰ Probabel eis ei stau cheu, ch'el ei ils 3 d'uost curdaus a funs cun punts e tut, senza seblessar. 1593 tuorna el en la val dil Glogn ed arriva era a *Trun* e «damaneivel da Sumvitg» ed a *Mustér*, fadigiond en quels loghens 50 fl. 1595 tuorna el puspei cun siu fagot da pictur si dies en Surselva «Il bia en *Lumnezia*». Era 1596 han ins viu el a malegiond en Surselva «enzacons dis» (il liug ei buca indicaus) e 1599 a *Trin* vid la casa dil premgerau Jakob (schlatteina maunca). 1600 lavura el puspei per Landrechter Gallus de Mont. 1601 vesan ins puspei nies pictur ambulont en *Lumnezia*; a *Vella* ha el malegiau quei onn igl altar gotic dalla caplutta da s. Roc.¹¹ Lu ha el aunc luvrau quei onn zatgei da siu mistregn a *Sumvitg*. La notg dils 8 da settember, ch'el era a Sumvitg, ha ei dau in tiaratriembel, ch'el hagi cartiu da vegnir fiers ord letg. Quei tiaratriembel seigi ius atras igl entir mund.¹²

Igl onn 1602 ha Ardüser fatg siu extendiuviadi en Surselva. En tut pretenda el dad esser viagiavus quella stad 120 miglias tudestgas^{12a}, «cun colurs e requisits da pictur, en gronda calira, cun grev buordi e pauc da migliar». El ha fatg suandonta ruta: Tusaun — Glion — Rueun — Vuorz — Breil — Schlans — Trun — Mustér — Medel — Mustér-Tujetsch. Da leu eis el ius vigl Uri e puspei anavos sul Cuolm d'Ursera a Mustér — Medel (Curaglia, Soliva, Mutschnengia) e puspei en Tujetsch ed engiuviars viers Breil — Glion e da leu tochen enta Vrin ed anavos a Schluain ed a Sagogn e si Sursaissa. Da leu eis el returnaus en in di a casa a Tusaun.¹³ En *Lumnezia* ha el en tut

¹⁰ Landr. Gallus de Mont era in dils principals Grischuns da siu temps. HBLS V 137. Sur da quella pictura mira Poeschel IV 264 e Oskar Frei l. c. pg. 30. e Gion Battista Sialm, Sanctuaris a Medel en Il Glogn 5, 1931, pg. 46 s.

¹¹ Pli bia sur da quels maletgs mira Poeschel IV 264. Surlunder e sur dils maletgs da 1592 en quella caplutta dat ei in interessant pareri da J.R. Rahn, Fahrten und Werke eines Bündner Malers im 16/17. Jahrh, (onn buca indicau) pg. 15—17

¹² Ardüser notifichescha bugen remarcablas appariziuns ed eveniments dalla natira, cunzun en sia cronica. Leutier stravaghescha el era tgunsch. Quei schai ella superstiziun populara da quei temps. Talas appariziuns vegnevan observadas stediamein ed ins carteva ch'ellas annunzian malura e disletg.

^{12a} Il plaid miglia e «Meile» (tudestg) dariva dil latin mille = melli e duei esser melli pass. Ei dat denton miglias da diversa lunghezia. La miglia tudestga, che Ardüser drova adina, ei 7,5 km. En quei cass fuss Ardüser viagiavus lezza stad 900 km. F.A. Brockhaus, Sprachbrockhaus 1935, 357, 403

¹³ Quei viadi en Surselva ei descrets tenor la biografia pli detagliadamein da Gion Batt. Sialm en «Sanctuaris a Medel», Il Glogn 5, 1931, pg. 45 s.

lurvrau sis jamnas, a *Breil* otg dis, denter auter ha el malegiau leu ina bandiera. Cons da ses maletgs ein vegni destrui? Tgeinins san aunc vegnir discuvretgs en Surselva?

1603, igl onn da sia «gronda tribulaziun» ch'ei veramein stada dolorosa, essend che sia dunna, siu bab e quater da ses frars ein morts, ha el malegiau l'ura baselgia a *Valendau* en siat dis e fadigliau siat flurins. 1604 ha el malegiau ad *Andiast* ina s. fossa e 1605 tuorna el en Surselva a *Val s. Pieder*.

Surmir era suenter la Surselva ina dallas preferidas valladas da nies pictur. L'emprema casa ch'el ha decorau cheu gia la primavera/stad 1580 ei stau quella da Mattias Stref ad *Alvaschein*.¹⁴ Da quei temps malegia el era a *Lonsch* la casa da mastral (Ammann) Paul (schlatteina maunca) per sis fl. La stad 1581 ha el lurvrau vid siat casas en Surmir: A *Casti* la casa da mastral Trinkdaswasser (Bevilaqua)¹⁵ e quella da mastral Gudegn Gabriel¹⁶ e da Jan Ziger (probabel Sigron)¹⁷, lu a *Stierva* ed a *Beiva*. Igl onn 1583 ei nies pictur staus vid ina casa a *Prada* sper Casti. Quella ei vegnida disfatga 1947.¹⁸ Plinavon vid ina outra a *Lonsch* per nov fl. 1585 ha el malegiau a *Vaz* la casa da podestà Töni Wäber per 10 fl.¹⁹ e 1586 lavura el puspei a *Lonsch* per 12 fl. 1588 anfla ins puspei il diligent pictur a malegiond vid ina casa a *Vaz* ed a *Stierva* quella da mastral Peder per 8 fl. (schlatteina maunca). La stad 1589 eis el puspei viagiaus cun siu buordi 120 miglias e gudignau cun siu mistregn mo 53 fl. E pigl onn suandont 1590 relata el dad esser ius suenter siu mistregn sur bia criuas muntognas e da ver gudignau mo 20 flurins. Menziun speciala fa el mo da *Salouf*, la casa digl ugau dalla vallada

¹⁴ Bott 6. — Sur da quella pictura mira: Christoph Simonett, Hans Ardüser en: *Bedeutende Bündner aus fünf Jahrhunderten*, tom I, 1970, pg. 127 s.

¹⁵ Bevilaqua (Bevalaqua) ei ina schlatteina burgheisa da Casti. Jakob Bevilaqua ei derschader da cumpromis 1567. J. A. Sigron, *Heimatbuch von Tiefencastel*, 1968, pg. 93

¹⁶ Gabriel ei schlatteina burgheisa da Casti doc. 1528, Sigron o.c. pg. 93

¹⁷ Sigron cumpara a Casti sco schlatteina burgheisa: 1547 Tzigrun Urbanus mastral. *Diversas scripziuns: Zygrun, Sigron*. l.c. pg. 93

¹⁸ Sur da quella decoraziun a Prada mira Christoph Simonett, Hans Ardüser, en *Bedeutende Bündner aus fünf Jahrh. I*, 1970, pg. 128 e Christoph Simonett, *Die Bauernhäuser des Kantons Graubünden*, tom 2, 1968, pg. 141 cul dessegn pg. 140 maletg 398 e 399. Poeschel VII 433

¹⁹ Ina schlatteina Wäber, Weber ei buca d'anflar denter las schlatteinas da Vaz ed els registers dils podestats ed officials da Valtina ella historia dalla vischnaunca da Vaz da Simonet: J. J. Simonet, *Geschichte der politischen Gemeinde Obervaz*, 1915, pg. 158, 160 s, 266—288

(Landvogt) Johann (schlatteina maunca) e dad *Alvaschein*, nua ch'el hagi survegniu persunter otg «viertels» sal. Igl onn 1591 decorescha el a *Lonsch* quater casas per 30 fl. e 1592 el medem liug tschun casas per 20 fl. 1594 cattein nus nies «moler» a *Savognin* nua ch'el para da ver giu per 30 fl. in bien ton lavur. Igl onn suondont, 1595, ornescha el a *Casti* la casa da mastral Arbones²⁰ ed a *Filisur* quella da mastral Jacob (Schlatta maunca). Il matg 1596 ei Ardüser vid la casa da Jakob P. a *Vaz*.²¹ Sia activitad en Surmir tschessa da cheu naven e nus anflein el per 1601 a malegiond en baselgia dad *Alvagni* ed ina casa a *Lonsch* e 1602 ina tala a *Casti*.

Rein posteriur — Tumliasca — Plaun. Era en quella part ei Ardüser sededicaus stediamein a siu «art», entschavend 1581 cun la decoraziun dalla casa da Bastian Bazen a *Scharons*. Igl unviern dalla pestilenza 1581/82 eis el setratgs da Tusaun a Farschnò e staus in temps en casa da capitani Luzi da Schauentstein, nua ch'el ha malegiau 1582 silmeins vid la casa da colonel Rudolf de Schauenstein. Quei onn ha el era decorau la casa da mastral Jakob Calgèr a *Ziraun* en Schons per sis fl. Igl onn suondont 1583 lavura el zatgei vid ina casa a *Tusaun* ed a *Czas* e 1584 malegia el l'ura dil clutgèr niev ad *Andeer* per 4 fl.²² e retscheiva a *Rothenbrunnen* dad Andreas Tscharner 3 fl. 1585 ei in schliet onn da muria e dad aua gronda che hagi fatg gronds donns ed il pictur ei sfurzaus da star plitost a casa a Tusaun e malegiar en in cudisch 60 marcaus ord la cronica da Sebastian Münster.²³

La casa dad Adam Brun a *Tusaun* embellescha Ardüser 1586 per 6 e quella da mastral Christen Gredig il medem onn ed el medem liug mo per 4 flurins. Lu cattein nus el a luvrond tiel signur a *Razén* 1589 per 10 flurins. Ei settracta dils maletgs ella sala cavaleresca dil casti, ella quarta alzada dalla tuor, che valan per ina dallas ovras principalas d'Ardüser.²⁴ Igl onn suandont (1590) ornescha el ina casa

²⁰ Arbones vegn buca numnau denter las schlatteinas burgheisas da Casti en J. A. Sigron, *Heimatbuch von Tiefencastel*, 1968, pg. 93 ss.

²¹ Comp. Christoph Simonett, *Die Bauernhäuser des Kt. Graubünden*, II, 1968, pg. 141 cul maletg nr. 400

²² Poeschel V 184 s.

²³ Sebastian Münster, 1489—1552, hebraist e cosmograf, professor a Basilea. Ardüser vegn ad haver duvrau l'ovra: *Cosmographia oder Beschreybung aller Lender durch Seb. m Münsterum . . .*, stampau a Basilea 1543. HBLS V 199

²⁴ Comp. Chr. Simonett, *Die Bauernhäuser* o.c. pg. 138 e Poeschel I 182 e III 74 s.

Ziraun²⁵ e 1593 a Tusaun la casa da Silvester Rosenroll.²⁶ Pigl onn 1594 nota Ardüser da ver luvrau «en Schons per 6 fl. ed a Medel». 1584 malegia el a Domat e lu puspei igl atun 1595 duront sis jamnas a Domat per 30 fl. e 1597 a Tumegl per 20 fl. 1599 ha el decorau la ura-baselgia da Portein e 1600 a Tusaun la casa da Hans Marig; 1602 el medem liug quella da mastral Gion Ragett. En quella cuntrada ein aunc da menziunar duas enconuschentas ovras: La casa Gees a Scharons decorada d'Ardüser 1605²⁷ e l'anteriura casa Capol ad Andeer cun las picturas da 1614.²⁸

Cuera. Ella capitala ha nies pictur luvrau numerusas ga: Igl onn dalla muria 1581/82 ha el decorau la casa dil signur Martin Clerig²⁹ per 12 fl. e quella dil «Schuolmeister tudestg». Igl atun 1582 ha el giu sis jamnas lavur cun la decoraziun dalla casa dil podestat Hans Luzi Gugelberg von Moos, ch'el numna siu «Vetter» e tier il qual el «hagi giu bien».³⁰ 1584 ha Joh. Fl. Dolmetsch (!) e Martin Buoher schau decorar lur casas e 1586 igl ugau marcauil (Stadtvogt) Menhard.³¹ Igl onn 1587 ha Ardüser fadigliau a Cuera 55 flurins cun malegiar tier dunna Hilaria von Hohenbalken, Zunftmeister Franz Ripa, Hans Heinrich Menhart, dolmetsch J. Andreas von Salis, Thomas Gantner, dr. Beeli e Stephan Reidt.³² 1588 continuescha el

²⁵ Ei setracta da duas Fassadas da casas malegiadas. Surlunder Chr. Simonett, Die Bauernhäuser o.c. pg. 138

²⁶ Silvester Rosenroll da Tusaun, guvernatur 1603. HBLS V 703

²⁷ Ina descripziun da quella decoraziun secatta tier Chr. Simonett, Die Bauernhäuser o.c. pg. 138, 141 e maletg pg. 139 nr. 397. Comp. era Poeschel III 137

²⁸ Simonett, die Bauernhäuser o.c. pg. 138. — Poeschel I 182 e V 190—192 cun figura nr. 205 e 206. Maletgs da quella decoraziun era tier H. Jenny, Alte Bündner Bauweise und Volkskultur, 1914, figura 2 e 3

²⁹ Ils Clerig eran ina impurtonta schlattaina magistrala a Cuera, derivonts da Como (Clerici), dapli 1568 burgheis a Cuera entras Martin, ch'era fugius dalla inquisiziun a Turitg e leu daventaus protestants. HBLS II 595

³⁰ Ils Gugelberg von Moos eran burgheis da Cuera e Maiafeld. Il menziunau Hans Luzi vegn ad esser il podestat a Tirano 1585, naschius 1562 e morts 1616, ugau marcauil a Maiafeld. Il medem prenum serepeta savens en quella famiglia. HBLS IV 2. — Forsa setracta ei era dalla decoraziun d'ina casa dils Gugelberg a Maiafeld e buc a Cuera.

³¹ Menhardt era ina schlattaina da signurs a Cuera, ussa stizzada, che duei darivar dad Augsburg. Jakob Menhardt era bursèr dil marcau 1580 ed ugau (Stadtvogt) 1588, Hans Ulrich bursèr 1610 ed ugau enzatgei pli tard. HBLS V 78

³² Sur dils de Hohenbalken e Gregor de H. ch'era ugau marcauil 1545 mira HBLS IV 268 s. — Ripa e Riva ei ina fetg derasada schlatta, dalla quala ina frastga ei emigrada da Locarno a Roveredo ed a Turitg, HBLS V 649. — Stephan Reidt cumpara sco zunftmaster da Cuera 1576 HBLS V 596. Arriguard Andreas von Salis: Anton Runconius von Salis morts 1554, feagl d'Andreas morts 1547 ei burgheis da Cuera 1537. Siu feagl Andreas ei prevostatedral da Cuera

tier dunna Hilaria von Hohenbalken ed ugau Menhart e mischeida sias colurs era tier dr. Rùvinala (Ruinelli)³³ e tier auters, per part marcadonts jasters. Igl avrel 1589 eis el setratgs a Cuera, nua che la muria ha furiau quei onn, ha pennellau vid la casa dad Anton «Ysenkrämer» per 8 fl. e schiglioc mintgatton enzatgei el marcau. 1591 ha bursèr Menhart dau lavur vid sia casa, 1592 Wachtmeister Ulrich Saluz e 1593 Burgamaster Bavier.³⁴ 1596 ha podestat Tscharner³⁵ schau malegiar vid sia casa, dadens ni dadora, e Zunftmeister Mendli zatgei pauc. E lu ha el quei onn aunc luvrau treis jamnas ella «baselgia gronda da Cuera» per 20 flurins. 1597 duas casas, ina per 10 fl. e l'otra quella da «Münzmeister» H. J. W. (Hans Jakob Wegerich de Bernau) per 34 fl.³⁶ 1598 ha el puspei lavur vid 5 casas a Cuera, numnadamein da Capitani Ben. Ambrosi Masmer³⁷, Ulrich Saluz, Jan Ruota e da siu padrin Lor. Gregori. Il zercladur 1603 ha el aunc inaga l'incumbensa da malegiar tier il culamuneida Hans Jakob Wegerich de Bernau duront tschun jamnas per 20 crunas. Leutier seigi el, remarca Ardüser plein humor en siu diari autobiografic, vegnius tractaus aschi stupent cun spisa e bubronda, ch'el vessi prest emblidau sia Mengia (morta il mars da quei onn).

Tavau — Churwalden — Segneradi — Purtenza. En siu liug nativ a *Tavau* ha Ardüser naturalmein era menau siu pennellin e quei gia 1581/82 enzatgei pauc vid ina casa per dus fl. e lu 1585 vid la casa da mistral Meinrad Buol per 5 fl.³⁸ 1589 semetta el sin via

1550—1563. HBLS VI 17 e JHGG 34, 1904, pg. 19. — Gantner ei veglia schlatteina da Cuera che ha plirs commembers sco parsuras dallas mistronzas. HBLS III 391. — Wilhelm Beeli de Belfort a Cuera, mistral a Tavau, ha fundau la lingia da Cuera, dalla quala plirs capavels miedis ein sorti. Forsa setracta ei cheu da Zacharias Beeli, miedi els bogns da Faveras. HBLS II 70.

³³ Ils aristocrats Ruinelli darivan dalla Bergaglia. Forsa setracta ei cheu da dr. Andreas Ruinelli, rector dalla scola latina a Cuera 1578—1616. HBLS V 755

³⁴ Bavier. Ei setracta dil prominent burgamaster e cauligia Hans Bavier 1537—1609. HBLS II 57

³⁵ Ei setracta digl impurtont politicher Joh. Bapt. Tsharner 1550—1609 ord la famiglia aristocrata da Cuera, podestat a Tirano 1587, scarvon, derschader e pliras ga delegau als Confederai ed a prencis jasters. HBLS VII 70. Ella gliesta dils officials da Valtina en JHGG 20, 1890, pg. 34 eis el sut il prenum Jakob B. enstagl Johann Bapt.

³⁶ Ils Wegerich de Bernau han acquistau il dretg da burgheis a Cuera 1545. Ei setracta cheu da Hans Jakob il vegl. HBLS VII 449. Ardüser menziunescha en sia cronica sia mort 1606. El eri fetg rehs e fagevi grondas gasterias cun bia envidai. Bott 217

³⁷ Massner. Ambros Massner, cau dallas mistronzas 1595. HBLS V 47

³⁸ Sur da Meinrad Buol, probabel in feagl da pod. Paul Buol 1481—1567, mira HBLS II 434

naven da Cuera per malegiar a Tavau vid il «clutgèr grond» (am grossen Kirchturm).³⁹ 1599 e 1600 ha el decorau la casa da guvernatur Guler.⁴⁰ Duront la stad 1588 pretenda el da haver gudignau 100 flurins mo cun malegiar e da quei la mesadad mo a *Parpan* vid la casa da colonel Hartmann.⁴¹ 1591 eis el puspei leu en survetsch da signura colonela A. de Planta, el schinumnu «Schlössli», per scaffir ina da sias meglieras ovras aunc conservadas. Il medem onn eis el era fitschentaus cun la casa da Barclamiu Tönz a *Churwalden*. A *Malix* ha el pennellau zatgei pauc 1597 e lu 1604 vid la casa d'in capitani (num maunca). Sut Cuera oragiu ha Ardüser luvrau 1591 a *Zir* (Zezras) tier mastral Walter (num u schlattaina mauncan) per 15 flurins, a *Malans* 1586 vid ina casa e lu 1596 a *Maiafeld* quindisch dis tier siu «Vetter» Hans Luzi Gugelberg von Moos per duas crunas e la teila per in pèr caultschas. 1699 ha el giu dudisch jamnas lavur tier il medem e fadigliau 50 flurins e 1600 ha el continuau tier quel. 1604 ha el decorau en quei liug la casa digl ugau marcauil Adank (prenum maunca). En Purtenza ha el schau anavos pauc. Siu diari menziunescha sulettamein la casa da mastral (Ammann) Disch Winkler a *Crusch* per 10 fl. Forsa ei la pictura en la stivetta sura dalla anteriura casa Aebli sil plaz a *Luzein* era sia ovra.⁴²

Nies pictur grischun ha era fatg encual tura sur ils confins dalla tiara empuond siu art. Aschia a *Triesen* el principat da Lichtenstein 1586, igl uost 1486 a *Chiavenna* e quei atun en Valtlina, a Morbegno adumbatten. En *Valtlina* hagi el fadigliau mo pauc. Igl onn 1598 seigi el staus dudisch dis sin via pigl *Uri* entuorn senza negina fadigia. 1603 vesan ins el puspei vi d'*Ursera*. Schebein el hagi malegiu leu zatgei tradescha el buc.

Hans Ardüser ei in zun interessant um ed in immens diligent luvrer. Duront la stad fageva el viadis tochen 200 miglias.⁴³ Ei para ch'el hagi preferiu las valladas romontschas dil Rein anteriur e

³⁹ Comp. Poeschel II 145

⁴⁰ Ei setracta dil prominent politicher e historiograf Johannes Guler von Wyneck, guvernatur 1587. HBLS IV 14 e JHGG 20, 1890, pg. 34

⁴¹ Numnadamein Hartmann de Hartmannis da Parpan, mistral a Churwalden e guvernatur, da siu temps in dils principals umens dalla Ligia dallas diesch dertgiras, sco militer e politicher, meriteivels per la refuorma da 1603. HBLS IV 80

⁴² Pareglia Poeschel II 108

⁴³ Sur dils extendi viadis dad Ardüser: Bott 14 s., 17 s., 19, 21

posterior, dalla Albula e dalla Gelgia e Cuera. Remarcablamein legian ins nuot dalla Engiadina, dil Scanvitg, da Müstair e dallas vals talianas Grischunas e mo dad ina lavur en Purtenza ord siu diari biografic.

Il present tractat ha sulet per mira da dar ina survesta dils loghens e temps dalla activitad dil pictur Ardüser, e quei tenor siu diari autobiografic. Quel tonscha denton mo tochen 1605. Ins sto supponer ch'igl um activ hagi aunc continuau tochen sia mort.

Jeu tralascchel sapientivamein da recensar igl autur sco artist, sias fleivleziass (ellas proporziuns), sia forza (colur, cumposiziun), ses motivs preferi (decoraziun, rancas, volutas, utschals, animals etc.) surschond quei ad auturs cumpetents.⁴⁴

⁴⁴ Il tgirader cantunal da monuments, dr. A. Wyss, che s'occupescha intensivamein cun quei pictur vegn occasionalmein ad enrihir las enconuschientschas d'entochen ussa culs resultats da sia scrutaziun.